

Vechten tegen windmolens

MET POETINS ANNEXATIE VAN DE KRIM IS DE GEEST VAN DE KOUDE OORLOG WEER UIT DE FLES. OVERAL IN EUROPA WORDEN DEFENSIE-BUDGETTEN OPGESCHROEFD. KUNSTMANIFESTATIE 'GIMME SHELTER' LAAT ZIEN HOE RETORIEK EN VIJANDDENKEN HET MILITAIRE APPARAAT BEÏNVLOEDEN. SOMS OP HET ABSURDE AF.

DOOR EDO DIJKSTERHUIS

O

p sommige Haagse departementen zijn drie letters voldoende om ambtenaren acute jeuk te bezorgen en bewindslieden te laten stotteren: J-S-F. De ontwikkeling van de nieuwste generatie gevechtsvliegtuigen is wat je noemt een hoofdpijndossier. De eerste stappen in het internationale Joint Strike Fighterproject werden al in 1997 gezet. In de jaren die volgden werd het budget keer op keer overschreden. De kosten – oorspronkelijk geraamd op 24 miljard euro – zijn inmiddels verdubbeld. De oplevering is steeds uitgesteld; de laatste keer in 2013, toen bij een testvlucht een scheur in het turbineblad werd ontdekt. Als extra tegenvallers uitblijven, kan de Nederlandse luchtmacht in 2017 beschikken over 37 nieuwe jagers. De vraag is alleen of de tot F-35 omgedoopte JSF dan niet achterhaald is. In de VS wor-

Stefan Gross, Projectvoorstel
voor 'Pink JSF', 2015, (A)

Kunstfort Asperen (A)

Fort Nieuwersluis (N)

Kunstfort Vijfhuizen (V)

Allora & Calzadilla, 'The bird of Hermes is my name, eating my wings to make me tame', 2010, beschilderd brons, 60 x 50 x 40 cm (N)

den inmiddels al meer dronepiloten opleid dan conventionele vliegers. De toekomst is aan de onbemande bommenwerper.

bubbelgumroze mascotte

Vooruitlopend op de oplevering van de JSF zijn deze zomer al drie exemplaren te zien in forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Artistieke interpretaties althans. Stefan Gross voert het gevechtsvliegtuig uit in bubbelgumroze plastic: een aaibaar monster, een tikje belachelijk ook. De versie van Matjaž Štuk en Alena Hudcovičová is al even impotent. Als een half lamme vogel is hij gestrand op het talud van fort Vijfhuizen. Zoro Feigl koos voor de abstractie. Zijn JSF bestaat uit twee windmolenwieken op een smalle kolom, een balanceeract en verwijzing naar Don Quichots dwaze strijd tegen windmolens ineen.

De drie kunst-JSF's zijn de officieuze mascottes van de zomerse kunstmanifestatie 'Gimme Shelter'. Met een beetje fantasie is de JSF te zien als hedendaagse evenknie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waarvan de bouw dit jaar precies twee eeuwen geleden begon. De ketting van 46 forten die in een boog van 135 kilometer rond de hoofdstad ligt, was bij de oplevering van het sluitstuk in 1914 al even geda-teerd als de JSF dat nu is. De verdedigingslinie was ontworpen door ingenieurs voor wie oorlog nog een zaak was van legers te paard en moeizaam voortgetrokken kanonnen. Tegenover de tanks, amfibische voertuigen en vliegtuigen die in de Eerste Wereldoorlog hun intrede deden, stonden de forten machteloos. Ze waren ontworpen om de vorige oorlog te winnen, niet de aanstaande.

spel en strategie

Militaire fictie loopt als een rode draad door 'Gimme Shelter'. Met dit zelfbedachte begrip doelen de organisatoren, Sacha Bronwasser en Lucette ter Borg, op de verhalen die nodig zijn om het militair-industrieel complex te laten draaien, de discursieve smeerolie van het defensie-apparaat. Het gaat om vijandbeelden (het rode of gele gevaar), gewenste strategie ('aanval is de beste verdediging' bijvoorbeeld) en eigenwaarde (denk aan Frankrijks kernmacht, 'Force de Frappe'). In de forten Asperen, Nieuwersluis en Vijfhuizen krijgen die ideeën onderdak en wor-

den ze geanalyseerd en becommentarieerd door een breed scala aan kunstenaars.

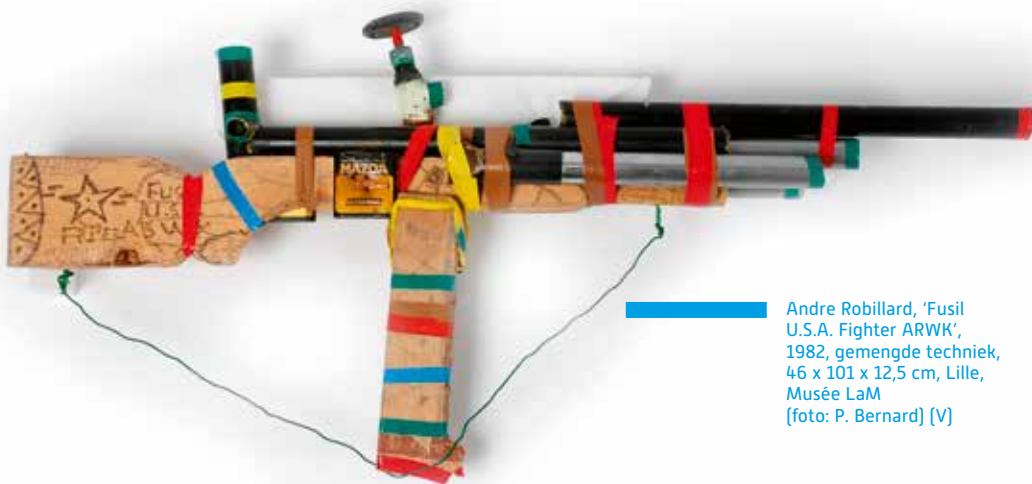
'Gimme Shelter' is niet één grote presentatie uitgesmeerd over drie locaties, maar bestaat uit drie tentoonstellingen, waarbij de 'biografie' van de individuele forten leidend is. Vijfhuizen bijvoorbeeld, is een decorfort, eigenlijk niet meer dan een veredelde wachttorens. Directe verbindingswegen liepen naar de kazerne aan de Amsterdamse Sarphatistraat, een broodsilo, slachterijen en vrieshuizen; regenwater werd opgeslagen in ondergrondse tanks. Deze betonnen post moest in een mum van tijd gevechtssklaar te maken zijn. In vredetijd bewaakte slechts één enkele soldaat het fort.

Die eenzame wachter zal misschien aan het knutselen zijn geslagen en uit gevonden voorwerpen ingenieuze kopieën van geweren hebben gemaakt, zoals de *Fusils* van de Franse art-brutkunstenaar André Robillard. Wellicht voelde hij zich als sluipschutter Gilberto, door Juan-Pedro Fabra Guemberena op foto's vastgelegd. In Hollywoodfilms – zoals nu *American Sniper* – zijn deze mannen zwijgzame helden, roofdieren die steeds op scherp staan. Maar Gilberto's prooi is nog niet gearriveerd en hij ligt zich, geheel gecamoufleerd, stierlijk te vervelen in een knollenveld of rommelige garage.

Spel en strategie staan centraal in Vijfhuizen. Soms heel direct vertaald, zoals in het laatzeventiende-eeuwse *Fortenspel* uit het Rijksmuseum. Craig Ames' *Next Gen – The Battle of Hearts and Minds* vormt hier de hedendaagse pendant van. Het interactieve e-book toont hoe het Amerikaanse leger rekruten werft met games en virtual realitytechnologie. Jasper Niens' werk is daarentegen bijzonder lichamelijk. De kunstenaar daagt bezoekers uit een brug te bouwen, te opereren als leden van de genie, maar dwingt ze daarmee ook tot samenwerken en onderhandelen.

verpieterd erfgoed

Fort Asperen is de grootste locatie van 'Gimme Shelter'. Het tussen 1845 en 1847 gebouwde torenfort werd permanent bewoond door een grote militaire gemeenschap. Naast slaapvertrekken, stallen en kantoren waren er zelfs een café en bakkerij. Hier werd de militaire fictie telkens weer herhaald en bevestigd, door het uitproberen van nieuwe verdedigings-

André Robillard, 'Fusil U.S.A. Fighter ARWK', 1982, gemengde techniek, 46 x 101 x 12,5 cm, Lille, Musée LaM (foto: P. Bernard) [V]

Fernando Sanchez-Castillo, 'Stone Soul Army', 2013, HD-video, 29'37", courtesy tegenboschvanvreden, Amsterdam [V]

Shinkichi Tajiri, 'Ronin', 1999, multiplex (model), h. 128 cm, Shinkichi Tajiri Estate [foto: Erwin van Amstel] [V]

'Gimme Shelter', 30 mei t/m 20 september, Kunstfort Asperen: 'Brief aan mijn vijand'; Fort Nieuwersluis: 'Verborgene Krachten'; Kunstfort Vijfhuizen: 'Strijdtoneel'; wo t/m zo 11-17; toegang € 6,00 (per fort); catalogus € 6,00; gimme-shelter.nl

- Kunstfort Asperen, Langendijk 60, Acquoy; kunstfortasperen.nl
- Fort Nieuwersluis, Rijksstraatweg 7b, Nieuwersluis; fortnieuwsluis.nl
- Kunstfort bij Vijfhuizen, Fortwachter 1, Vijfhuizen; kunstfort.nl

technieken en inundatie-oefeningen.

Anno 2015 zijn de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie echter niet meer dan historisch restmateriaal. Ze zijn vergelijkbaar met de door Trevor Paglen gefotografeerde spionagesatellieten, die ooit het heelal in zijn geschoten om onze veiligheid te waarborgen maar nu als een sliert ruimtepuin om de aarde cirkelen. Defensie is ritueel geworden, zoals aan de Indiaas-Pakistaanse grensovergang bij Wagah. Op nieuwsbeelden van de European Broadcasting Union is te zien hoe aan beide zijden van de zwaarbewaakte grens soldaten in praaluniformen iedere dag een strak geregisseerd toneelstukje opvoeren, ter intimidatie van de vijand en vermaak van de toegestroomde toeristen. Als het daadwerkelijk op vechten aankomt, is eigenlijk niemand voorbereid op de verschrikkingen die daarbij horen. In Pim Zwiers ritmisch gemonteerde fotofilm *They Call Us the Enemy* worden studioportretten van Eerste Wereldoorlogsgangers – opgepoetste knopen en gekrulde snorren – gevolgd door kapotgeschoten steden en verminkte lichamen. De pianobegeleiding vol dissonanten spelt horror en hysterie.

De meest mysterieuze tentoonstellingslocatie is Fort Nieuwersluis. Tot ver na de Tweede Wereldoorlog werd dit fort nog gebruikt, met name door de in 1952 opgerichte Bescherming Bevolking (BB). Deze civiele dienst was de eerste verdedigingslinie in de Koude Oorlog, de belangrijkste militaire fictie van de tweede helft van de twintigste eeuw. Het fort was verboden terrein, net als de 'gesloten steden' die fotograaf Danila Tkachenko vastlegde aan de andere kant van het IJzeren Gordijn. Pas sinds vorig jaar is Fort Nieuwersluis open voor publiek. Marieke de Jong ontsluit de plek door de ondergrondse constructie te presenteren als maquette. Het duo Stout & Smits maakt de geschiedenis invoelbaar met een audiotour, waarin de geesten van drie historische figuren de bezoeker door het fort loodsen.

Maar wat verborgen was, dreigt nu verloren te gaan. Van de kazernes die Dik Bouwhuis fotografeerde tussen 1994 en 1997, de jaren waarin de dienstplicht werd afgeschaft en een compact beroepsleger ontstond, zijn er inmiddels flink wat gesloten. Aangezien Defensie zich niet echt bekommert om haar erfgoed, staan materieel en gebouwen op grote schaal te

verpieteren. Wat rest is de vervormde echo van een fictie. De titel van Allora & Calzadilla's installatie *Wake Up* is behoorlijk ironisch in die context. Een trompettist blaast het reveille op een manier die vergelijkbaar is met hoe Jimi Hendrix op Woodstock de *Star Spangled Banner* door de mangel haalde. Al sputterend, gillend en gorgelend roept hij op voor het ochtendappel. De combinatie met een lichtschema maakt het geheel tot een hallucinante son et lumière-ervaring die associaties oproept met afweergeschut.

natuurlijk prikkeldraad

'Gimme Shelter' is in opzet duidelijk geïnspireerd door Manifesta 9, de nomadische biënnale die in 2012 plaatsvond in Genk. Net als in de Waalse mijnstad wordt autonome beeldende kunst gemengd met archiefmateriaal en historische artefacten. Manifesta stapte echter in twee valkuilen. De objectdichtheid was te hoog, waardoor het lastig was de individuele werken goed afzonderlijk te bekijken. En de keuze voor de kunstwerken was vaak te één-op-één, alsof de organisatie 'kunst + steenkool' in Google had ingevoerd en klakkeloos de uitkomst had overgenomen. De kunst werd hierdoor tot illustratie gedegradeerd.

Het zijn valkuilen die 'Gimme Shelter' weet te ontlopen. De getoonde werken, waarvan twaalf speciaal voor deze manifestatie gemaakt, zijn zeker niet voor de hand liggend. En Bronwasser en Ter Borg hebben de verleiding weerstaan de drie forten helemaal vol te proppen. Fysieke beperkingen helpen daarbij. Werk op papier of linnen zou in de vochtige krochten niet langer dan drie dagen overleven. Video en audiowerk gedijt beter in zo'n omgeving, maar heeft meer ruimte nodig om tot zijn recht te komen.

Het gevolg is dat de forten zelf wezenlijk onderdeel zijn van de tentoonstelling. En dat is eigenlijk ook logisch. Het zijn per slot van rekening 'kunstwerken', gebouwd naar regels, die meidoorn voorschrijven bij wijze van natuurlijk prikkeldraad, lelies op de grachten om weerschijn in het water te verminderen en een boomloos schootsveld. In hun huidige functionele overbodigheid zijn de forten geworden tot kunstwerken in artistieke zin – waar de verbeelding onderdak vindt.

Edo Dijksterhuis is kunstkriticus

Jos Houweling, 'Dit moet pijn doen', 2015, video, 25' (A)

Trevor Paglen, 'Headquarters of the National Security Agency on Fort Meade, Maryland', 2013, luchtfoto in opdracht van Creative Time Reports (A)

Danila Tkachenko, 'Restricted Area. Airplane – amphibian with vertical take-off VVA14', 2014-15 (N)

Lida Abdul, 'War games' (what I saw)', 2006, 16mm-film overgezet op DVD (colour, sound), 5', courtesy Giorgio Persano Gallery (V)

